

SEBŐK FERENC

AZ ERDÉLYI VAJDÁK HONVÉDELMI SZEREPE

A JAGELLÓ-KORBAN

Az erdélyi vajdaság a középkori Magyarország támadásoknak talán leginkább kitett területe volt. Az Árpád-korban ezt az országrészt érték elsősorban a keletről fenyegető nomád népek támadásai, majd az Anjou-kor viszonylag békésebb időszak után a déli irányból jelentkező török betörések is gyakran érintették ezt az országrészt. Mindezek fényében természetes dolognak tekinthetjük, hogy a minenkori erdélyi vajda egyik legfontosabb feladata Erdély, és rajta keresztül Magyarország keleti területei védelmének megszervezése és irányítása. A 15. század közepén Hunyadi János, a legendás híri hadvezér példamutatóan oldotta meg feladatát, halála után azonban nem csökkent Erdély katonai fenyegetettsége. Mátyás király 1479-ben Báthori Istvánt nevezte ki erdélyi vajdává, aki már kinevezésének évében bizonyította rátermettségét a feladatra: az év októberében az Erdélyt pusztító Isza bég csapatait Kinizsi Pál temesi ispánnal, az alsó-magyarországi részek főkapitányával együttműködve tönkrevverte a kenyérmezei csatában.¹ Báthori, akinek tevékenysége már átvezet bennünket a Jagelló-korba, vaskézrel irányította a rábízott tartományt, ami nem ritkán önkényeskedésekben is megmutatkozott. Ismeretesek a korszak elejéről a székelyek panaszai a vajda és officialis-ainak túlkapásairól, amelyek végül elvezettek Báthori 1493-ban bekövetkező fölmentéséhez. Egyébként ebből az időszakból eredeztethető a székelyek engesztelhetetlen gyűlölete a Báthori család iránt, amely jó néhány évtizeddel később – persze sok szempontból megváltozott történelmi körülmények között -- elvezetett Báthori András székelyek általi meggyilkolásához.

¹Pálosfalvi Tamás: Nikápolytól Mohácsig 1396–1526. Bp. 2005. 152–162.

Báthori István már az 1490. évi királyválasztáskor ellenszenvvel viseltetett a későbbi II. Ulászló király iránt, aminek talán az lehetett a magyarázata, hogy jómagam az úgynevezett katonabárok közé tartozott, akik a határvédelemért voltak felelősek, és pontosan tisztában voltak a török veszély súlyosságával, ezért az ország élére hadvezetéshez értő uralkodót szerettek volna választani. Báthori a választási időszak első felében Ulászló öccsét, János Albert lengyel herceget támogatta, aki éppen 1490 tavaszán Moldva területén győzelmet aratott egy török sereg fölött.² A választás után maga is Ulászló oldalára állt, 1491-ben már Kinizsi oldalán harcolva foglalja vissza Veszprémet és Székesfehérvárt Miksa római király és trónkövetelő csapataitól.³ A vajdai méltóságról való leváltását viszont nem az új király Báthorival kapcsolatos ellenszenvének tulajdoníthatjuk, hanem a már említett súlyos visszaélésekkel, amelyeket Ulászló jobbnak látott mielőbb orvosolni, mielőtt még Báthori Erdélyben túlságosan is nagy hatalomra tenne szert. Érdeemes aláhúzni, hogy az állítólag gyengekezű, erélytelen király a nagyhatalmú Báthori vajda leváltását simán keresztülvitte,⁴ ami jelzi, hogy a királyi hatalom ekkor még megfelelő támogatásban részesült a főpapok és bárók részéről. Talán másoknak is szemet szűrt Báthori már-már kiskirályságra emlékeztető hatalomgyakorlása. Ami viszont vitathatatlan: Báthori erdélyi vajdasága idején a török nem mert komolyabb betöréssel próbálkozni.

A vajdai méltóságot Drágffy Bertalan és Losonczi László kapják, akik közül utóbbi 1494-ig, Drágffy viszont 1498-ig viseli a tisztséget. Drágffy Bertalan 1494-ben részt vett a király ellen lázadó Újlaki Lőrinc megleckéztetését célzó hadműveletekben is, az év decemberében Újlaki szerémségi várait hódoltatta a király részére.⁵ A vajda Erdély védelméből is tevékenyen kivette a részét, 1497 szeptemberében

² Kulcsár Péter: A Jagelló-kor. Bp. 1981. 47–48.

³ Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei. Bp. 1995. Ford.: Kulcsár Péter. 955–959.

⁴ Mályusz Elemér: Az erdélyi magyar társadalom a középkorban. Bp. 1988. 56.

⁵ Bonfini: id. mű 992–996.; Kubinyi András: Erdély a Mohács előtti évtizedekben. In: Tanulmányok Erdély történetéről. Szerk.: Rácz István. Debrecen. 1988. 68.

mintegy 12 ezer emberrel Moldvába vonult, hogy katonai jelenlétével kikényszerítse a fegyverszünetet a Szucsvát ostromló lengyelek és III. (Nagy) István moldvai vajda között.⁶

Az 1498. évi országgyűlés 22. törvénycikke név szerint felsorolja azokat a bárókat, akik jobbágyaik száma szerint tartoznak katonákat tartani az ország védelmére. A június 2-án véget érő országgyűlés dekrétuma még Drágffy Bertalant említi erdélyi vajdaként, nov. 14-én azonban már Szentgyörgyi Pétert találjuk a vajdai méltóságban, aki hivatalát 1510-ig töltötte be.

A Jagelló-kor 36 esztendeje alatt a törökkel többnyire békeállapot állott fenn, ez alól kivételt jelent az 1499–1503 között időszak, amikor az ország Velenccével szövetségben kisebb volumenű háborút vívott az oszmánokkal. Nagyobb hadműveletekbe egyik fél sem bonyolódott, de meg kell említenünk 1502 októberéből Szentgyörgyi Péter erdélyi vajda és Somi Józsa temesi ispán, alsó-magyarországi főkapitány támadó föllépését, amelynek során a magyar hadak betörték Bulgária területére és felégették Kladovót, Vidint és Nikápoly külvárosait, majd Szarajevó felé vették az irányt, ahol egyesültek Corvin János csapataival.⁷ Az akció hordereje nem mérhető Hunyadi János korábbi sikereihez, annyit mindenesetre sikerült elérni, hogy a következő év februárjában a magyar király és a szultán megbízottai hét évre szóló békét kötöttek a status quo alapján, ami a későbbi fejlemények ismeretében föltétlenül a magyar fél számára volt kedvezőbb.

A magyar államvezetés a török kérdésben több ízben is megpróbálta alkalmazni a Zsigmond király idejében már jól bevált módszert, vagyis a magyar területekkel határos vajdaságokban megkísérelt magyarbarát vajdákat hatalomra segíteni a

⁶ Kubinyi András: Magyarország hatalmasai és a török veszély a Jagelló-korban. In: Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. Szerk.: Zombori István. Bp. 2004. 135.

⁷ Szakály Ferenc: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). In: Mohács. Tanulmányok. Szerk.: Ruzsás Lajos és Szakály Ferenc. Bp. 1986. 11–57. (Az említett hadjáratra történt hivatkozás a 46. oldalon.)

török jelöltjével szemben. 1508 áprilisában Lulyay János szebeni királybíró és kamaragróf vezetésével magyar csapatok nyomultak be Havasalföldre Mihnea vajda trónra segítése érdekében. Hasonló föllépéssel korszakunk második felében is találkozhatunk.

1510 november 10-től 1526 novemberében történt királlyá választásáig Szapolyai János töltötte az erdélyi vajdai méltóságot. A vajda energikusan látott hozzá teendőinek ellátáshoz. 1513 nyarán seregei Bulgáriában pusztítottak, az év októberében a király a nagyszebeni megmozdulások elfojtására szólította föl, amelyek az adó jelentős megemelése miatt törtek ki.

1514 májusának elején Szapolyai seregei – minden bizonnyal előzetesen egyeztetett tervek alapján – Bulgária felé indultak. A Székely György vezette kereszt-sereg fölvonulása során bekövetkezett súlyos atrocitások odavezettek, hogy az eredetileg a török hadszíntérre vonuló parasztcsoportok a nemesség elleni fölkelésben törtek ki. Szapolyai a hírek hallatára június elején visszafordult Bulgáriából, a hónap végén elrendelte az erdélyi hadak mozgósítását a fölkelés leverése érdekében.⁸ Barlabássy Lénárt erdélyi alvajda Kolozsvárnál Lőrinc pap seregeit verte szét, míg Szapolyai Temesvár fölmentésére indult, ahol Báthori István temesi ispán, a korábbi erdélyi vajda unokaöccse védekezett Székely György csapatai ellenében. A vajda július 15-én szétoszlatta a parasztsereget, vezetőiket pedig elfogta. Székely Györgyöt állítólag Szapolyai egyik familiáris-a és rokona, Petrovics Péter taszította le a lováról.

A parasztháború leverésével a vajda népszerűsége tetőpontjára hágott, a nemesség – nem ok nélkül – megmentőjének tekintette. Szapolyai elérkezettnek látta az időt arra, hogy nagyra törő terveit megvalósítsa. Vitézségét bizonyítandó

⁸ Antonius Fekete Nagy–Victor Kenéz–Ladislau Solymosi–Geisa Érszegi: Monumenta Rusticorum in Hungaria Rebellium AnnoMDXIV. Bp. 1979. 133. (90. szám), 134. (92. szám), 135–136. (94. és 95. számok).

1515 áprilisában a Nándorfehérvár őrségét állandóan nyugtalanító török végvár, Zsarnó – ma Avala néven Belgrád része – elfoglalására indult Báthori István temesi ispán, valamint Török Imre és Paksy Mihály nándorfehérvári bánok társaságában. Az ostrom csúfos kudarccal végződött, a török fölmentő sereg szétverte a magyar csapatokat, akik összes hadiszereiket hátrahagyva voltak kénytelenek visszavonulni.⁹

A kudarc némiképpen megtépázta Szapolyai nimbuszát, de megtartotta erdélyi vajdai méltóságát, sőt II. Ulászló 1516-ban bekövetkezett halála után II. Lajos kiskorúsága miatt fölmerült a vajda esetleges kormányzóvá választásának lehetősége is, bár erre végül is nem került sor. Mindazonáltal az 1516. évi országgyűlés hozott egy – a későbbiek szempontjából – nagyjelentőségű határozatot. E szerint a Temesközt a temesi ispán, Erdélyt pedig az erdélyi vajda feladata megoltalmazni, az ország más részeinek védelmében mindketten csak végszükség esetében kötelesek részt venni.

1519 februárjában elhunyt Perényi Imre nádor, a nádorválasztáson Szapolyai is a jelöltek között szerepelt, végül azonban Báthori István szerezte meg a méltóságot. Az eredményt történeti irodalmunk Szapolyai kudarcaként szokta elkönyvelni,¹⁰ megjegyzem Szapolyai erdélyi vajdaként a nádorral vetekedő hatalmat és jelentős katonai erőt tartott a kezében, így nem csodálkozhatunk azon, ha nem ambicionálta különösebben a nádori méltóság megszerzését. Az év nyarán a vajda fegyveres erővel volt kénytelen leverni az elégedetlenkedő székelyek lázadását. A hadműveletek során Szapolyai személyes bátorságának is tanújelét adta, amikor lovasait megelőzve csapott össze a felkelőkkel, aminek könnyen rossz vége is lehetett volna.

1521 májusában Szülejmán szultán megindította csapatait Magyarország ellen. A hadicélokot illetően nem volt teljes egyetértés a török hadvezetésben, de

⁹ Kulcsár Péter: A Jagelló-kor. Id. mű 156–157.

¹⁰ Kulcsár Péter: A Jagelló-kor. Id. mű 164.

végül úgy döntöttek, hogy a végvidék legfontosabb erődítményeit, Szabács, Zimony és Nándorfehérvár kézbe vételét fogják megvalósítani. Szapolyai az erdélyi csapatok élén Futaknál állomásozott, készen arra, hogy a királyi sereg megjelenés esetén ő is Nándorfehérvár fölmentésére induljon. A magyar főssereg azonban itt nem részletezhető mozgósítási nehézségek és hadvezetésbeli megfontolások miatt óvakodott attól, hogy a török főssereggel megütközzön, és az ország még meglévő fegyveres erejét kitegye a teljes fölmozsolódás veszélyének.¹¹ Szapolyai tehát a végveszély órájában, amint azt a törvény is előírta, Magyarország védelmében sorakoztatta föl erőit, az ostromlott várak fölmentésének elmaradása nem írható az ő számlájára.

1522-ben a vajda két ízben is támadólag lépett föl a törökkel szemben.¹² A nyár folyamán betört Havasalföldre, Grumazinál megverte a vajdaságot megszállva tartó Mehmed szilisztriai béget, majd Nikápolyt és Sistovot ostromolta. Radu személyében magyarbarát vajdát ültetett a trónra, aki azonban Gherghita-nál és Slatinánál vereséget szenvedett a török csapatoktól és ismét Erdélybe menekült. Szapolyai október 15-én ismét benyomult Havasalvére, a rucari és dridui csatákban legyőzte a törököket és novemberben már ismét Radu volt a havasalföldi vajda. Igaz, uralmát a következő év április 25-én a törökök ismét megdöntötték, és Radu újra Magyarországra menekült.

Szapolyai vajda tehát az aktív és passzív védekezés eszköztárát alkalmazva sikeresen akadályozta meg tartományának török általi előzölését, e mellett kiváló kémhálózatot is fönntartott a Balkánon, így a török tervekről általában megbízható ismeretei voltak. Az oszmánok persze – amint arról II. Lajos egyik leveléből is érte-

¹¹ Ferenc Sebök: The Outline of the Turkish–Hungarian War between 1520–1526. In: *Chronica. Annual of the Institute of History. University of Szeged.* 57–63.

¹² Kubinyi András: A mohácsi csata és előzményei. In: *Mohács.* Szerk.: B. Szabó János. Bp. 2006. 360. (A tanulmány korábban megjelent a *Századok* 1981. évfolyamában 66–107.)

sülhetünk¹³ – hamis információkat is terjesztettek valós szándékaik leplezésére. A kémek a Magyarország megtámadásának szándékáról szóló hírek mellett olyan értesüléseket is szereztek, amelyek szerint török Erdély, vagy Szlavónia ellen készülődik, s ezekből nehéz volt a valós szándékokat kikövetkeztetni. Sőt a törökök 1526-ban már olyan híreket is terjesztettek, melyek szerint Szapolyai vajda valójában velük tart, és nem szándékozik részt venni a török elleni döntő összecsapásban.¹⁴ Részben ezzel is magyarázható, hogy a magyar csapatok összpontosítása előtt 1521-ben és 1526-ban is komoly akadályok tornyosultak.

Az 1526-ban bekövetkezett török támadás elhárítására az a terv is fölmerült, hogy Szapolyai a havasalföldi vajdával karöltve támadja oldalba a fölvonuló ellenséget, de a szultán még időben túsokat kényszerített ki a havasalföldi vajdából, így ez az elképzelés kútba esett. Szapolyai ellentétes értelmű parancsokat kapott a királytól, egyik parancs az eredeti támadási tervet tartalmazta, a másik pedig a királyi sereggel való egyesülésre szólította föl. Mire a vajda össze tudta gyűjteni az erdélyi csapatokat, akiknek ugyanúgy meg kellett várniuk az aratás befejezését, mint a magyarországiaknak, már késő volt. Az erdélyiek augusztus 15-én indultak meg Tordáról, és 29-én Szeged térségéig jutottak. A kettős királyválasztás utáni Habsburg propaganda nyomán terjedt el az a nézet, hogy a vajda szándékosan maradt távol a csatából, hogy később magát királlyá választathassa. Ezt az álláspontot megítélésem szerint két tényező teszi elfogadhatatlanná. Az egyik az, hogy ha fel is tételezzük, hogy a vajda szánt szándékkal a királyi sereg vereségére játszott, akkor sem lehetett biztos abban, hogy II. Lajos király el fog esni a csatában, márpedig ha a király élve maradt volna, szóba sem jöhetett volna a vajda királlyá választása. A második tényező ennél sokkal plasztikusabban cáfolja a vajdával kapcsolatos vádat: ugyanis ő maga kéri a

¹³ Acta Tomicianae. Epistolae, legationes, responsa, actiones, res gestae ... Sigismundi I. regis Poloniae. (1507–1548.) I–XII. Posen, 1852–1906. (Az említett levél: VI. 28–30 (26. szám.)

¹⁴ Antonio Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoleto pápai titkárnak, Buda, 1526. jún. 13. In: Mohács. Szerk.: B. Szabó János. Id mű 55–57.

királyt, hogy az erdélyi hadak beérkezése előtt semmilyen körülmények között ne vállalják a csatát.¹⁵ Ez világosan mutatja, hogy Szapolyai oda akart érní az ütközetbe, csak a körülmények következtében erre már nem kerülhetett sor.

A mohácsi csata után Szapolyai nem ütközött meg a szultánnal, hanem csapataival a Tisza mögött foglalt állást. Véleményem szerint ez katonailag teljesen indokolt volt. Az erdélyi csapatoknak önállóan semmi esélyük sem lett volna a török főerőkkel a győzelem reményében megmérkőzni. A vajda tehát azt tette, amit az erőviszonyok lehetővé tettek: csapatai bele-belekaptak a portyázó, élelemszerző török egységekbe, de fő feladatuk a Tiszántúl és Erdély – immáron a megmaradt ország -- biztosítása volt. Ez a helyzet már sok tekintetben előrevetítette az elkövetkező évek, évtizedek politikai és katonai helyzetét.

Összegzésképpen elmondható, hogy a Jagelló-kori erdélyi vajdák tartományuk sikeres védelme mellett erejükhöz mérten -- helyenként azon fölül is -- kivették részüket az ország külső ellenségtől való megoltalmazásából, esetenként pedig a belső rend helyreállításából is. Szapolyai János az ország függetlenségének elvesztéséért nem tehető felelőssé, legalább is nem nagyobb mértékben, mint az ország egyéb vezetői.

FERENC SEBŐK

The Role of Transylvanian Voivodes in the Defence of Hungary in the Jagello Age (1490–1526)

This study sets out to analyse the contribution of Transylvanian voivodes to the anti-Turkish war effort of Hungary at the end of the Middle Ages. The voivodes had considerable power at heir disposal, because Transylvania was perhaps the most exposed part of the Hungarian kingdom to foreign invasion throughout the medieval period. The

¹⁵ Brodarics István: Igaz történet a magyarok és Szülejmán török császár mohácsi ütközetéről, 1527. In: Mohács. Szerk.: B. Szabó János. Id. mű 144.

distance from the centre of the kingdom made it necessary for the voivodes to be able to act independently before the king was informed about the impending danger. Therefore, as in other periods of the history of medieval Hungary, voivodes in the Jagello age can be regarded as the king's equivalent in Transylvania. As their role was predominantly military in its nature, they actively participated in the defence of the realm, no matter what part of it came under Turkish attack. In the above mentioned period the role of voivode János Szapolyai (1510–1526) must be stressed, who found himself in the crossfire of criticism because he failed to turn up in the battle of Mohács, and some contemporaries as well as historians of later times accused him of secretly plotting with the Turks to bring about the king's downfall. However, an objective analysis of the situation reveals him to have been innocent of this crime. Szapolyai as voivode of Transylvania cannot be regarded as a conspirator against King Louis II; he did not reach the battlefield of Mohács because of the great distance, the mistakes of the Hungarian high command and Turkish diversion.